

Ilona Kuukka

YHTEISKUNTAOPIN KÄSITTEITÄ KIELITIETOISESTI

Yhteiskuntaopissa korostuvat käsitteet. Ne ovat työkaluja, joilla yhteiskuntaopissa muodostetaan tietoa. Käsitteet ovat abstraktioita. Niillä nimetään, luokitellaan, rajataan, ilmaistaan ominaisuuksia, sääntöä, suhteita, kontekstia. Mitä moninaisempi käsite on, sitä haasteellisempaa sitä on ymmärtää ja...opettaa. Opettaminen kuitenkin kannattaa. Käsitteiden kanssa työskentelystä hyötyvät kaikki opiskelijat, sillä työtavat eriyttävät opetusta luontevasti. Taitavat opiskelijat voivat työskennellä itsenäisemmin, syventää taitojaan ja tietojaan. Opettaja voi tukea niitä, joiden tekstitaidoissa on puutteita.

Käsitteiden oppiminen on aina prosessi. Käsite opitaan Hans Aeblin (1991) mukaan kolmessa vaiheessa: käsitteen sisältö rakentuu suhteessa muihin käsitteisiin, sitten ymmärrys käsitteen sisällöstä syvenee ja lopulta sitä osataan soveltaa, käyttää itse. Samainen Aeblin korosti, että käsitteitä voi ja niitä pitäisi opettaa. (mt. 284, 290-295)

Olen koonnut seuraavaan muutamia työtapoja, käytännössä koeteltuja, vinkeiksi yhteiskuntaopin käsitteiden opettamiseen. Näitä taitoja harjoitellaan silloin, kun käsitteet tulevat esille opittavissa sisällöissä, ei irrallisina. Tiedot ja tekstitaidot ovat erottamattomia.

1. TARKASTEELLAAN ERILAISIA MÄÄRITELMIÄ

Erilaisten määritelmien tarkastelu ohjaa omaan määrittelyyn. Opettaja voi tehdä tarkastelun pohjaksi määrittelyt itse tai poimia ne esimerkiksi oppikirjan sanastosta. Tarkastelu tapahtuu ensin yhdessä ja opettajan ohjaamana. Myöhemmin opiskelijat voivat tehdä samaa itsenäisesti, parin kanssa tai ryhmässä.

Käsitteitä määritellään monella tavalla. Joku määritelmä vain nimeää käsitteen toisella, ehkä tutummaksi oletetulla nimellä. Esim. *Syyte on rangaistusvaatimus*. Sisältöä määritellään ilmoittamalla yläkäsite ja siitä erottavat ominaisuudet. Esim. *Yhteisövero on välitön vero, jota maksavat osakeyhtiöt, osuuskunnat, julkisyhteisöt, yhdistykset, laitokset ja säätiöt tuotoistaan*. Määritelmä voi olla myös alakäsitteiden luettelo. Esim. *Yleiset vaalit Suomessa ovat eduskuntavaalit, kuntavaalit, presidentinvaalit ja europarlamenttivaalit*. Joissakin määritelmissä käsite paikannetaan. Esim. *Perusoikeudet sisältyvät perustuslakiin*.

Suurin osa yhteiskuntaopin määritelmistä on koosteita: samassa määritelmässä voidaan käsite liittää yläkäsitteeseen, luetella piirteitä, kertoa esimerkkejä. Tavallista on, että käsite avataan toiminnaksi eli kerrotaan mitä joku tekee tai mitä tapahtuu. Tätä ei voi kuitenkaan aina tehdä.

Kun määritelmää tarkastellaan, kiinnitetään opiskelijoiden huomio siihen, mitä määritelmässä tehdään, miten se rakentuu. Sen jälkeen arvioidaan yhdessä, onko määritelmä ymmärrettävä, tarkka ja yksiselitteinen. Käytännössä opettaja esittelee ensin määritelmän. Sen jälkeen opiskelijat arvioivat sen. Esimerkiksi näin:

Esittely: "Seuraavassa presidentin valtaoikeudet on nimetty tehtäviksi, joita presidentti hoitaa. Käsitteelle on annettu sijainti perustuslaissa. Sitten on lueteltu valtaoikeuksista keskeisimmät (jotka pitäisi oppia) niin, että presidentti on toimija ja verbi ilmaisee oikeutetun tekemisen."

Presidentin valtaoikeudet tarkoittavat tehtäviä, joita presidentti hoitaa. Valtaoikeudet ovat Suomen perustuslaissa. Presidentti hoitaa ulkopolitiikkaa yhteistyössä hallituksen kanssa. Hän voi määrätä ennenaikaiset eduskuntavaalit, jos pääministeri sitä ehdottaa ja kun hän on kuullut eduskuntaryhmien mielipiteet. Presidentti on puolustusvoimien ylipäällikkö. Eduskunnan kanssa hän päättää sodasta ja rauhasta. Hän nimittää esimerkiksi oikeuskanslerin, vakinaiset tuomarit ja muita korkeita virkamiehiä. Presidentti allekirjoittaa lait. Hän voi armahtaa vangin, joka sitä pyytää. Sitä ennen hän saa lausunnon asiasta korkeimmalta oikeudelta. Presidentti päättää arvonimistä ja jakaa kunniamerkkejä ja mitaleita.

Esittely: Seuraavassa esimerkissä on oppikirjan sanaston määritelmä, jossa annetaan ensin yläkäsite toimenpide, sen jälkeen passiivissa olevien verbien avulla toiminta ”yritetään painostaa”, joka käsitteeseen sisältyy. Lisäksi annetaan kaksi esimerkkiä, ”lakko tai työnantajan työsulku”:

Työtaistelu on toimenpide, jolla yritetään painostaa joko työnantajia tai työntekijöitä mm. työsopimusneuvottelujen aikana, esim. työntekijöiden lakko tai työnantajien työsulku.
(Hanska ym. 2016, 259)

Kun käsitteitä on tarkasteltu muutaman kerran yhdessä, voivat opiskelijat tehdä sen jo itsenäisemmin. Opetusta voi eriyttää. Opettaja voi esitellä määritelmiä jatkossakin osalle ja taitavat opiskelijat voivat tehdä sen itse. Määritelmän arvioinnissa voi ottaa arvioinnin kohteeksi muitakin piirteitä, mutta ymmärrettävyys ja tarkkuus kannattaa ainakin arvioida. Perusasteella opiskelijat saivat antaa määritelmän ymmärrettävyydestä ja tarkkuudesta tähtiä yhdestä viiteen, mikä yllättäen motivoi nuoria aikuisiakin.

2. ETSITÄÄN OIKEA MÄÄRITELMÄ

Tämä työtapa on varmasti kaikille tuttu. Se sopii tekstissä esiintyneiden ja tunnilla avattujen käsitteiden kertaamiseen. Työtapa sopii myös siihen vaiheeseen, kun tietyt käsitteet alkavat rakentua ymmärrettäviksi, mutta ovat vielä vaikeita tuottaa itse. Erityisesti lakitietoon liittyvät erityiskäsitteet ovat tällaisia. Ne tuottavat vaikeuksia usein monikielisille opiskelijoille. Kaikki Wordwall-/Kahoot-tyyppiset sovellukset, jossa annetaan eri vastausvaihtoehtoja, opettajan tekemät monivalintatehtävät esim. Google Formsilla sekä painetut ”yhdistä käsite ja määritelmä” -tehtävät ovat sopivia tähän työtapaan.

3. ETSITÄÄN KÄSITTEET TEKSTISTÄ

Erilaiset käsitekuviot ja käsitekartat ovat varmasti jokaiselle tuttuja työtapoja. Yksi tapa on tehdä tekstistä, oppikirjan luvusta tai muusta materiaalista, valmiiksi rakennettu käsitekuvio laatikoineen ilman tekstejä. Opettaja siis jäsentelee koko opittavan sisällön, tekee kuvion käsitteiden hierarkiasta tai käsitteiden yhteyksistä toisiinsa. Tällainen auttaa opiskelijaa lukemaan tekstiä, löytämään keskeiset käsitteet sekä myöhemmin tekemään vastaavia käsitekuvioita. Opiskelijoiden itsenäisesti tekemissä käsitekartoissa ylä- ja alakäsitteet eivät aina erotu. Siksi tätäkin taitoa kannattaa yhdessä harjoitella. Työtapa sopii käytettäväksi silloin, kun teksti sisältää paljon toisiinsa yhteydessä olevia käsitteitä. Itse olen tehnyt tämän harjoituksen muun muassa kunnallisesta itsehallinnosta ja vallan kolmijakoon perustuvasta hallinnosta. Opiskelijat ovat täydentäneet kuvioon käsitteet ja alakäsitteet sen mukaan, miten teksti etenee.

4. MÄÄRITELLÄÄN KÄSITTEITÄ

Opetusjakson alussa

Kun opetusjakso alkaa, kannattaa tutustua opiskelijoiden ennakkokäsityksiin. Samalla saa tietoa heidän tiedonalan kielen taidoistaan. Tähän valitaan sellaisia käsitteitä, joiden pitäisi olla opiskelijalle tuttuja ja jotka tulevat opetusjakson aikana esille. Itse olen laittanut käsitteet nähtävälle pöydälle tai lattialle paperiliuskoilla. Käsitteet voi kirjoittaa taululle näkyviin. Työskentelyn voi toteuttaa myös Padletillä tai vastaavalla. Opiskelijat saavat valita sen käsitteen, jonka määrittelevät parille/pienessä ryhmässä/koko opetusryhmälle. Opettaja seurailee parien/ryhmien toimintaa ja kuuntelee määritelmiä. Vaihtoehtona on, että opiskelija kirjoittaa valitsemansa käsitteen. Kaikki tämä antaa opettajalle tietoa opiskelijoiden tiedoista ja taidoista.

Käsittekuvio opetusjakson keskeisistä käsitteistä jäsentää jaksoa ja auttaa kokonaisuuden hahmottamisessa. Joissakin oppikirjoissa käsittekuvio on annettu valmiiksi. Tärkeää on, että kuvioon palataan silloin, kun käsite tulee opetuksessa esille.

Olennaisten käsitteiden määrittely

Opettaja valitsee sisällöstä olennaisimmat käsitteet määrittelyharjoituksiin. Ne ovat käsitteitä, joita opiskelijan pitäisi oppia käyttämään myöhemmin omissa teksteissään.

Opetusta voi eriyttää siten, että kaikki määrittelevät tietyt käsitteet, mutta nopeat kielenkäyttäjät saavat valikoida määriteltäviksi lisäkäsitetä, jotka voivat olla kompleksisempia. Jos käsitteet ovat samalla tavoin määriteltävissä, niille voi antaa valmiin rakenteen, esimerkiksi yläkäsite, esimerkki tai yläkäsite, luettelo piirteistä, esimerkki jne. Tätä ei tarvita, jos käsitteitä on tarkasteltu aiemmin.

Opiskelijat määrittelevät käsitteitä kirjallisesti ensin yksin. Apuna voi käyttää oppimateriaalien tekstejä tai etsiä tietoa verkosta. Sääntönä on kuitenkin, että esimerkiksi Wikipedian määritelmää ei saa sellaisenaan käyttää. Sitten opiskelijat vertailevat määritelmiä parin kanssa/ryhmässä. Sen jälkeen laaditaan uusi, yhteinen määritelmä. Yhteiset määritelmät laitetaan näkyville ja opiskelijat arvioivat niitä yhdessä. Näkyvillä olevat määritelmät kirjoitetaan muistiin. Määritelmät voi kerätä myös Google Classroomiin. Niitä voi myös kirjoittaa yhteisesti erilaisilla käytettävissä olevilla alustoilla. Tärkeää on kuitenkin vuorovaikutus ja keskustelu. Se auttaa opiskelijaa omaksumaan käsitteen.

Pidemmälle viety toteutustapa edellisestä on parityöskentely, jossa parit myös kysyvät perusteluja määritelmästä ja huomio kiinnitetään myös lähteeseen. Perustelujen jälkeen laaditaan määritelmä ja arvio käytetyistä lähteistä. Tätä voivat tehdä ne opiskelijat, jotka selviävät edellisestä tehtävästä nopeasti.

Opiskelijat voivat tehdä myös opetusvideon parin kanssa/ryhmässä käsitteen sisällöstä. He saavat itse valita esitystavan, mutta ohjeissa painotetaan selkeyttä ja tiedon käyttökelpoisuutta muille. Opettaja tarkistaa videoiden sisällön. Sen jälkeen videot voi näyttää koko ryhmälle. Arviointi tehdään yhdessä katselun jälkeen esim. Google Formsilla.

5. KÄYTETÄÄN KÄSITTEITÄ

Viime kädessä käsitteiden opettamisella tavoitellaan sitä, että opiskelija osaisi määrittelyn lisäksi yhdistää käsitteen omaan tekstiinsä. Tätä voi harjoitella niin, että määritelmään liitetään pohdinta.

Tehtävänä voi olla esimerkiksi *Määrittele julkisuusperiaate ja pohdi sen hyviä ja huonoja puolia*. Aluksi opiskelijat saavat määritelmän valmiina ja kirjoittavat siihen vain pohdintaosan. Taitavat voivat tehdä jo alussa määritelmänkin itse. Seuraavassa vaiheessa kaikki tekevät määritelmän ja pohdinnan, esimerkiksi *Määrittele valitusoikeus ja pohdi sen hyviä ja huonoja puolia*.

Tietyt avainkäsitteet voi antaa opiskelijalle, kun harjoitellaan oman tekstin tuottamista. Jonkin kokonaisuuden opiskelu voidaan toteuttaa niin, että ensin luetaan teksti ja poimitaan siitä avainkäsitteet. Ne voi valikoida myös valmiiksi. Tämän jälkeen jokainen kirjoittaa tekstin, jossa annetut käsitteet esiintyvät. Taitavat kirjoittajat voivat kirjoittaa itsenäisesti tai parin kanssa, opettajalle jää aikaa tukea tarvitsevia.

Joskus yhteiskuntaopin käsitteet ovat sanoina lähellä toisiaan ja menevät helposti sekaisin. Käsitteiden käyttöä on harjoiteltu tällöin niin, että opiskelijat ovat saaneet tietyt käsitteet selityksineen. Sitten he ovat yhdistäneet nämä omaan tekstiinsä. Tekstiin lisätään sidosteisuutta ja selostavaa tekstiä.

TYÖEHTOSOPIMUS (TES): Eri aloilla (siivous, rakentaminen, metalliteollisuus jne.) on oma työehtosopimus. Työehtosopimuksen tekee **alan ammattiliitto ja työnantaja edustava järjestö**. Siinä määritellään esimerkiksi alan minimipalkka.

TYÖSOPIMUS: Työntekijä ja työnantaja tekevät työsopimuksen. Siinä sovitaan työaika, palkka, loma ja muut työehdot. Työsopimus voidaan tehdä kirjallisesti, suullisesti tai sähköisesti. Työsopimus kannattaa aina tehdä **kirjallisena**. Kuitenkin myös suullinen työsopimus sitoo molempia osapuolia.

TYÖNANTAJA voi olla yksityinen henkilö, yritys, valtio, kunta tai järjestö, joka antaa työtä ja maksaa siitä palkan.

TYÖSUHDE alkaa, kun työntekijä työsopimus on tehty ja työntekijä aloittaa työt.

Esimerkki opiskelijan tekstistä: *Suomessa alan työnantajien liitto ja työntekijöiden ammattiliitto tekevät työehtosopimuksen. Työntekijä ja työnantaja tekevät työsopimuksen, jonka pitää olla työehtosopimuksen mukainen. Minimipalkka pitää olla se, mikä on työehtosopimuksessa. Työsopimuksessa sovitaan palkan lisäksi työaika, lomien ja muut työehdot. Työsuhte alkaa, kun työsopimus on tehty. Kirjallinen työsopimus on parempi kuin suullinen.*

Lähteitä:

Aebli, Hans (1991) Opetuksen perusmuodot. Helsinki. WSOY

Savinainen, Antti (2009) Vuorovaikutteinen menetelmä fysiikan opetuksessa teoksessa Kuukka, Rapatti: *Yhteistä kieltä luomassa*. Helsinki. Opetushallitus.

Uusikylä, K, Atjonen, P (2005) Didaktiikan perusteet. Helsinki. WSOY.